

Мусій В.Б.

доктор філологічних наук, професор,
в.о. завідуючого кафедри загального та слов'янського літературознавства
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Французький бульвар 24/26, Одеса, Україна, 65058
valentinanew2016@gmail.com
ORCIDiD 0000-0002-9641-7753

**А.О. СЛЮСАР ПРО ІСТОРИЧНІ РОМАНИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ**

У статті йдеться про головні положення праць українського вченого професора А.О. Слюсаря про жанр, шляхи його дослідження, про обов'язкове врахування як форми роду, так і типу твору при аналізі прози. На думку А.О. Слюсаря, дослідник роману має розглянути як поєднання аналізу та синтезу, за допомогою якого формується художня концепція у художньому творі, так і особливості дійсності, які відтворено у цьому романі (епопейний стан єдності героя з колективом, або порушення цілісності буття й пов'язане з ним відчуження героя). Ці положення він зокрема поклав за основу дослідження жанру історичного роману.

Ключові слова: концепція жанру, аналіз, художній синтез, епічний, етологічний, романічний типи твору, А.О. Слюсар

Нотатки, які ми пропонуємо, є свого роду передмовою до статті А.О. Слюсаря про історичний роман П.О. Куліша «Чорна рада». Почати нам хотілося з загальних положень про систему жанрів епосу, які ми знаходимо у працях вченого. Після досліджень повісті в багатонаціональній радянській літературі ХХ століття¹ він звернувся до розв'язання проблеми жанрових особливостей прози ХІХ століття («Старосвітських поміщиків», «Записок божевільного», «Вечорів напередодні Івана Купала» М. Гоголя і «Трунаря» О.С. Пушкіна), до вирішення питання про перетворення жанру ідилії в прозі цього часу, про новелістичність оповідання, про фантастичну повість в українській літературі

¹ Слюсар А.О. Про жанрові особливості повісті *Теорія родів і жанрів художньої літератури*: Тези доповідей республіканської наукової конференції (20 – 22 листопада 1975 р.). Одеса, 19075; Слюсарь А.А. *Время в литературном произведении и цикле. Целостность художественного произведения и проблема его анализа в школьном и вузовском изучении литературы*: Тезисы докладов республиканской научной конференции (12 – 14 октября 1977 г.). Донецк, 1977; Слюсарь А.А. *Некоторые вопросы циклизации в современной русской прозе. Проблемы художественного изображения социалистического образа жизни в современной многонациональной литературе*: Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научно-теоретической конференции. Николаев, 1978.

1830-х років². Розглядаючи розвиток літератури у загальному історико-культурному контексті, А.О. Слюсар приділяв особливу увагу зв'язку між переходом літератури від середньовічного типу до нової, а також – процесу формування націй. Тому час, коли література набула художності, а тим самим повністю виявила свої можливості, він пов'язував з тим моментом, коли нація усвідомила себе. Магістральною ж в літературі XIX – початку XX століття, на думку А.О. Слюсаря, була тема духовного перетворення людини.

Поділяючи точку зору літературознавців, які вважали, що в новому епосі головним жанроутворюючим принципом є спосіб пізнання, А.О. Слюсар розрізняв роман, с одного боку, і оповідання та повість – з іншого, в залежності від співвідношення в них синтезу і аналізу.

Головна проблема, яка стає перед дослідниками епічних жанрів, позначав він, полягає в осмисленні жанру як цілісного явища, у встановленні взаємозв'язку між його аспектами. За Аристотелем їх три: засоби, предмет і засіб відображення. Якщо розглядати жанр як форму роду, головне місце у ньому слід відвести засобу художнього засвоєння світу. Процес пізнання передбачає два акти: аналіз й синтез. Отже існують два засоби пізнання: аналітичний й синтетичний. Перший з них знаходить вираження в оповіданні та повісті, другий – в романі. При цьому вчений підкреслював, що йдеться не про відособлення аналізу від синтезу, а лише про переважання того чи іншого засобу пізнання.

Синтез, на думку А.О. Слюсаря, передбачає складання концепції, результату усвідомлення письменником засадничого принципу світо устрою, провідної закономірності відтворює мого життя і так інше. Художньому синтезу властива єдність концепції та відображення: цілісного, такого, що характеризується наміром романіста охопити по можливості усі прояви відкритої ним закономірності і звести їх у систему, відтворити життя у всій його повноті.

Аналіз в епосі, вважав вчений, виявлявся у зосередженні авторської уяви на окремих проявах того принципу, який художньо досліджувався письменником. При цьому дійсність охоплюється частково, але з різною інтенсивністю. Звідси – відмінність між оповіданням та повістю. Оповідання характеризується сконцентрованою відображення, а у повісті той бік життя, який відтворюється, охоплюється більш-менш широко. Тому повісті належить така особливість аналізу, як відтворення подробиць.

² Серед них: Слюсарь А.А. *Проза А.С. Пушкина и Н.В. Гоголя: Опыт жанрово-типологического сопоставления*: монографія. Київ-Одеса, 1990; Слюсарь А.А. О жанровых разновидностях русского романа XIX века. *Проблеми сучасного літературознавства*. Одеса, 1999. Вип. 4; Слюсарь А.А. Об эпических жанрах. *Роди і жанри літератури*: зб. науков. праць за матеріалами міжвузівської конференції. Одеса, 1997; Слюсарь А.А. О многоаспектности эпических жанров. *Проблемы литературных жанров: Материалы VI межвузовской конференции (7 – 9 декабря 1988 г.)*. Томск, 1990; Слюсарь А.А. О жанровых особенностях «Записок сумасшедшего» Н.В. Гоголя. *Вопросы русской литературы*. Львов, 1987; Слюсар А.О. Фантастична повість в українській літературі 30—х років XIX сторіччя. *Розвиток жанрів в українській літературі XIX – початку XX ст.* Київ, 1986.

Розвиток синтетичності й аналітичності в епосі, відповідно концепції А.О. Слюсаря, залежить від співвідношення цілісності та роздрібненості життя, від характеру зв'язку між людиною та світом. І справа, вважав він, не тільки у тому, що з посиленням роздробленості зростає роль оповідання та повісті і на деякий час ці жанри можуть виступити на перший план в літературному процесі. Цілісність сама по собі може бути простою, синкретичною та складною, опосередкованою роздробленістю. Це обумовлює наявність двох форм синтезу, у яких по-різному співвідносяться оцінювальний та пізнавальний підходи. Не однакова в них і питома вага аналітичності. Цим двом формам так чи інакше відповідають поема та роман.

Оскільки синтез передбачає відтворення цілісності життя, в романі форма епічного роду й романічний тип твору утворюють єдність. У зв'язку з цим термін «роман» використовується у двох значеннях: ним позначають і прозаїчну форму епічного синтезу, і той різновид романічного типу твору, у якому з найбільшою послідовністю усвідомлюється відносна незалежність індивідуальності та суперечність її відношень с середовищем та людством. Оповідання та повість як аналітичні жанри не пов'язані з певною моделлю світу і тому можуть втілювати будь-який тип твору. Їхній зв'язок є більш сталим з новелістичним типом. Роман же, приймаючи риси епопеї або етології, зберігає належну йому модель світу.

У зв'язку з тим, що жанр є і способом пізнання й моделлю світу, засоби відображення у ньому мають двоякий характер походження, зауважував А.О. Слюсар. З одного боку, вони слугують завданням аналізу чи синтезу, що позначається на мові та композиції твору, а з іншого боку – передають цілісність або роздробленість життя, і це накладає відбиток на характери й сюжет. Певною мірою тут можлива аналогія з зовнішньою та внутрішньою формою.

Виходячи з обумовленості жанру твору співвідношенням у ньому синтезу й аналізу, вчений у докторській дисертації «Епічна проза О.С. Пушкіна та М.В. Гоголя в типологічному зіставленні» (1993) розглянув повісті та оповідання Пушкіна і Гоголя з точки зору переваги в них аналітичності, показав, як аналіз переростає в синтез у циклі і як на основі аналітичного підходу до життя здійснюється акт синтезу в романі. При цьому він не заперечував наявності синтезу в оповіданнях та повістях. Синтез у них, підкреслював А.О. Слюсар, набуває форми, притаманні літературному твору взагалі: це – параболічність, демонстрування зв'язку твору з іншими творами, підпорядкування відтворення життя його моделюванню, яке особливо розвивається при яскраво виявленій оцінності в сатирі.

Вершиною синтезу є такий жанр, як роман. Розглядаючи романи О.С. Пушкіна та М.В. Гоголя, вчений зосередився на співвідношенні в них об'єктивності та суб'єктивності. На думку А.О. Слюсаря, в романах О.С. Пушкіна синтез був пов'язаний з історизмом. Установлюючи концепцію зображуваної епохи, Пушкін відтворював процес формування особистості і зосереджувався на пово-

ротних моментах цього процесу. Таким чином, у «Капітанській дочці» синтез було досягнуто завдяки поєднанню двох різних тем: це доля особистості, яка вступає в конфлікт зі своїм середовищем, і народне повстання. Суб'єктивність М.В. Гоголя, на думку дослідника, виявилася в настанові на відображення не стільки конкретної історичної епохи, скільки «стану світу», який вимагав певного оцінного ставлення до себе. Крім того, у «Мертвих душах» суб'єктивність художника-письменника виявилася в новій якості: адже він прагнув не тільки відтворити дійсність, але й реформувати її. Це зближувало «Мертві душі» з міфом.

Виходячи з того, що предметом кожного роману є суперечлива цілісність життя, а героєм роману – особистість, яка перебуває в нерозв'язаному протиріччі з обставинами і своїм власним середовищем, А.О. Слюсар зосередився на шляхах розрізнення творів цього жанру. Ключове значення для нього у цьому процесі мав характер «моделі світу», яку обрав письменник як центр свого твору. Саме з обраною «моделлю світу», на його думку, був пов'язаний тип твору (романічний, етологічний, епопейний), на який орієнтувався автор. А.О. Слюсарем було також виявлено у романі XIX століття елементи групи художньо-документальних (сповідь, автобіографія, мемуари, біографія, подорож) та художньо-параболічних (міф, притча, казка) жанрів. Так, наприклад, «Капітанську дочку», «Злочин і покарання», «Пані Головлєви» зближує з художньо-параболічними жанрами притча про блудного сина, покладена в їх основу.

Положення про співвідношення аналізу та синтезу, а також про обраний автором тип твору покладені в основу дослідження А.О. Слюсарем жанру історичного роману. Яким би всеосяжним ні був синтез, підкреслював він, у романі обов'язково присутня риса, яка надає йому конкретну спрямованість. На перший план висувається один аспект: особливості епохи, яка вже завершилася, суспільні або сімейні відносини, духовні пошуки особистості або ж процес її самопізнання. Все це веде до формування таких жанрових різновидів, як роман історичний, соціальний, соціально-побутовий, ідеологічний, психологічний. Подіям, етапним в процесі становлення російської нації, присвятив свої романи О.С. Пушкін. Його «Капітанську дочку» А.О. Слюсар розглянув як відродження епопеї у російській літературі, або епопеї нової, романічної. Двоїстість «Капітанської дочки» обумовлена тим, що, з одного боку, для Гриньова вже пролягла межа між побутом та історією. Тому це романічний твір. Суть духовного розвитку Гриньова складає людяність [3, 80], яка виокремлює його від середовища. В той же час цьому роману належить і епопейність, оскільки зображується народ, а тим самим – відтворюється простота характерів, а з нею – епічний стан світу як нероздільної цілості.

Той тип історичного роману у фокусі якого – людина з народу, відбився у фрагментах «Гетьману» М.В. Гоголя. Письменник трансформував традицію засновника жанру історичного роману у світовій літературі Вальтера Скотта,

який зобразив зустріч приватної особи з історією. Події в «Гетьмані» пов'язані з тим переломним моментом у процесі розвитку особистості, коли вона зосередилась на власному індивідуальному інтересі і тому відокремилася від народного життя, і, як слідство, втратила героїчний характер.

Герой історичного роману чеського письменника Алоїса Їрасека «Песиголовці», за прізвиськом Козина, сприймається середовищем спочатку як приватна людина: йому вдалося створити той ідилічний світ, про який мріяв герой гоголя Остриця. Головне для Козини – його сімейний дім, його жінка та діти. Або, як виявляється, він не відокремлює себе від свого народу, його бентежить те, що власна мати, як і інші, не довіряють йому своїх таємниць. Крім того, він з дитинства запам'ятав момент, коли усім мешканцям прикордонних земель було оголошено «Perpetuum silentium», тобто, вічне мовчання та покірність баварським феодалам Ламмінгерам. Його батько казав тоді, що настане день, коли хтось перерве мовчання, почне і тоді проллється кров». Решти решт Козина вирішує, що саме йому призначено почати діяти на захист ходів, які були вільними людьми, як і українські козаки. Таким чином, вважав А.О. Слюсар, Їрасек створював роман-епопею. Він навіть надав своєму твору риси агіографічного твору, звеличивши свого героя у фіналі та надав йому риси мученика-подвижника. Вчений мав на увазі епізод страти Яна Солодкого – Козини та опис того, що сталося рівно через рік, день у день після пророцтва героя перед його загибеллю. Після слів Козини про те, що через рік вони обидва з'являться перед престолом Вічного Судді, Бога, барон Ламмінгер був приречений, зауважив А.О. Слюсар. Зображуючи у «Песиголовцях» антикріпосницький рух, підвів вчений підсумки дослідження роману Алоїза Їрасека, автор відтворював героїчні характери. Так формувалася складна цілісність романічного, епопейного і, навіть, житійного планів.

Як таку, складну єдність вчений розглядав і роман П.О. Куліша «Чорна рада», статтю про який ми передрукуємо ділі.

Список використаної літератури

1. Слюсарь А.А. О жанровых разновидностях русского романа 19 века. *Проблемы современного литературоведства*. Одеса, 1999. Вип. 4. С. 135 – 142.
2. Слюсарь А.А. О многоаспектности эпических жанров. *Проблемы литературных жанров: Материалы VI научной межвузовской конференции 7 – 9 декабря 1988 г.* Томск, 1990. С.11 – 13.
3. Слюсарь А.А. Проза А.С. Пушкина и Н.В.Гоголя. Опыт жанрово-типологического сопоставления: Монография. *Слюсарь Арнольд Алексеевич. Memoria*. Одеса: Астропринт, 2009. С.24 – 192.
4. Слюсарь А.А. «Псоглавцы» Алоиза Ирасека и «Гетман» Н.В. Гоголя. *IX Республіканська славістична конференція 12 – 14 травня 1987 р. «Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів»*: Тези доповідей і повідомлень. Одеса, 1987. Ч. II. С.23 – 24.

Мусий В.Б.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра общего и славянского литературоведения
valentinanew2016@gmail.com
ORCIDiD 0000-0002-9641-7753

**A.A. СЛЮСАРЬ ОБ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ
СЛАВЯНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ**

Предлагаемые заметки – представляют собой своего рода предисловие к публикуемой ниже статье профессора А.А. Слюсаря об историческом романе Пантелеймона Кульша «Черная рада». Мы посчитали нужным предварить статью ученого характеристикой его концепции жанра, путей изучения романа, когда учитываются как форма рода прозаического произведения (преобладание анализа в рассказе и повести и синтез как основа авторской концепции в романе), так и тип произведения (в нем может идти речь о действительности как целостности, а также о раздроблении жизни, ведущем к отчуждению от нее героя произведения). Это относится к любому роману. В том числе и историческому.

Ключевые слова: концепция жанра, анализ, художественный синтез, эпический, нравоописательный и романический типы произведения, А.А. Слюсарь

Valentina Musiy

Odessa I.I. Mechnikov National University
Department of General and Slavic Literary Criticism
valentinanew2016@gmail.com
ORCIDiD 0000-0002-9641-7753

**A.O. SLUSAR ABOUT HISTORICAL NOVELS
OF SLAVIC WRITERS**

The article is devoted to the description of A.A. Slusar's conception of literary genres. The scientist was engaged in the study of Russian literature. At first – of the 1920s, later - classical Russian literature, mainly - the works of A. Pushkin and N. Gogol. The history of Ukrainian literature as well as literature of Slavic countries of XIX century was the object of his scientific interests too. However, A.A. Slusar owns a number of works of a theoretical nature. They are devoted to the investigation of the problems of the concept of man in literature, artistic psychology, poetics of an artistic work. He developed a technique for studying the genres of prose. The central idea of his conception concludes in the necessity of combining of two modes of cognition (analytical and synthetic) in the study of a work of art. The analytical way was mainly manifested in the story, and the synthetic one - in the novel. It is the synthesis that

requires the writer to form a certain conception, to artistic discover of predominant features of reality. In addition to the form of genre, A.A. Slyusar also emphasized the necessity of considering the type of narration in each work. The researcher meant epic, moral-descriptive (etological) and novelistic types. Depending on the character of the conveying of the life in artistic work - as an integral or as fragmented - the work contains features of an epic, etological or novelistic types. All these provides the opportunity of understanding the views of A.A. Slyusar on the genre of the historical novel. The article deals with the results of A.A. Slyusar's study of "The Captain's Daughter" by A. Pushkin, " Psohlavci" (1884) by the Czech writer Alois Jirasek. As an illustration, the author of the article republishes the work of A.A. Slyusar about the historical novel by P. Kulish "Black Rada"

Key words: *genre conception, analytical mod of cognition, artistic synthesis, epic, etological and novelistic types, A.A. Slyusar*

References

1. Slyusar A.A. O zhanrovykh raznovidnostyakh russkogo romana 19 veka [About genre variants of Russian novel], [in:] Problemi suchasnogo literaturoznavstva [Problems of modern literature studios]. Odesa. 1999. Vip. 4. S. 135 – 142.
2. Slyusar A.A. O mnogoaspektnosti epicheskikh zhanrov [About the multidimensionality of epic genres], [in:] Problemy literaturnykh zhanrov [Problems of literary genres]: Materialy VI nauchnoy mezhvuzovskoy konferentsii 7 – 9 dekabrya 1988 g. Tomsk. 1990. S.11 – 13.
3. Slyusar A.A. Proza A.S. Pushkina i N.V.Gogolya. Opyt zhanrovo-tipologicheskogo sopostavleniya: Monografiya [Prose of A.S. Pushkin and N.V. Gogol: Experience of genre-typological comparison. Monograrh [in:] Slyusar Arnold Alekseyevich. Memoria. Odesa: Astroprint. 2009. S.24 – 192.
4. Slyusar A.A. «Psoglavtsy» Aloiza Iraseka i «Getman» N.V. Gogolya [" Psohlavci" by Alojiz Jirasek and "Getman" by N.V. Gogol] [in:] IX Respublikanska slavistichna konferentsiya 12 – 14 travnya 1987 r. «Velikiy Zhovten i rozvitok dukhovnoi kulturi slov'yanskikh narodiv»: Tezi dopovidey i povidomlen. Odesa. 1987. Ch. II. S.23 – 24.